

Jelínek, Milan

Podíl modálních prostředků na stylistické charakteristice textu

In: *Otázky slovanské syntaxe. III, Sborník symposia "Modální výstavba výpovědi v slovanských jazycích"*, Brno 27.-30. září 1971. Vyd. 1. Brno: Universita J.E. Purkyně, 1973, pp. 343-351

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/120887>

Access Date: 08. 12. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

PODÍL MODÁLNÍCH PROSTŘEDKŮ NA STYLISTICKÉ CHARAKTERISTICE TEXTU

§ 1. Třebaže se dosud nedosáhlo jednoty ve vymezení modalit a třebaže byly podány dost odlišné návrhy na klasifikaci modalitních druhů a modálních prostředků,¹ není předčasné zamyslet se nad tím, jakou úlohu mají tyto prostředky v stylistické charakteristice textu.² Rozdílnost definic a klasifikací totiž nic nemění na faktu, že modálnost jako jev syntaktickosémantický je přítomna v každé výpovědi³ a že z množiny jazykových prostředků můžeme vyčlenit takové, které jsou nositelem modalit. Můžeme je nazvat prostředky modálními, i když ne všechny slouží jen k vyjádření významu modálního, nýbrž i významů jiných. Vzhledem k tomu, že při úvahách stylistických musíme pracovat s pojmem konkurence prostředků,⁴ nemůžeme své úvahy o modální aktivitě textu omezovat jen na prostředky patřící k různým plánům syntaktickým, nýbrž musíme hledat konkurenci i za hranicí syntaxe v oblasti lexikální výstavby textu. Ostatně hranice mezi syntaktickými prostředky s významem modálním a lexikálními prostředky, jejichž významovou složku tvoří modalita, je tak plynulá, že se přesahům z jedné oblasti do druhé nemohou ubránit ani teoretické práce usilující o rozhraničení jevů syntaktických a lexikálních.

Sestavování konkurenčních řad, které je potřebné k úvahám o podílu modálních prostředků na stylistické charakteristice textu, ukazuje na to, že potíže s definováním modalit vyplývají z nesourodosti jevů, které se zahrnují do tohoto pojmu. Jak už bylo řečeno, řadí se sem jednak jevy větně konstitutivní, jednak jevy fakultativní, týkající se různých intenčních a jistotních operací s dějem.⁵ O tom, že jde o jevy různé, svědčí možnost provádět intenční a jistotní operace s dějem v rámci modalit větně konstitutivní. Užívám tu termínu „modalita větně konstitutivní“, nikoli „výpovědně konstitutivní“, protože považuji modalitní vzorce za integrální součást vzorců větných. Tím ovšem nepopírám možnost další abstrakce, kterou lze eliminovat ze vzorců větných vzorce modalitní a vytvořit tak „čisté“ vzorce větné. Pojem „výpo-

¹ Viz v tomto sborníku zejm. čl. St. Žaži, *Přehled dosavadního stavu bádání o modalitě slovanské věty*, s. 123.

² Některé systematické stylistiky zaznamenávají v různé míře úplnosti stylové hodnoty příslušející modálním prostředkům. Citujme tu alespoň M. Cressota, *Le style et ses techniques*, Paříž 1963^s, 136n.; A. N. Gvozděva, *Очерки по стилистике русского языка*, Moskva 1965^s, 183n.; I. H. Čerednyčenko, *Нариси з загальної стилістики сучасної української мови*, Kyjev 1962, 325n., 372n.; J. Mistríka, *Stylistika slovenského jazyka*, Bratislava 1970, 294n.

³ Podle J. Bauera — M. Grepla modalita tvoří ve srovnání s konkrétním věcným obsahem výpovědi „obecnou složku jejího sdělného obsahu“ (*Skladba spisovně češtiny*, skriptum, Praha 1967, 15).

⁴ Termín „konkurence prostředků“ chápou šíře než termín „synonymita“ (viz § 2).

⁵ Jiná kritéria vedou k rozlišení „modalit objektivní“ a „subjektivní“ (viz Fr. Kopečný, *Základy české skladby*, Praha 1962^s, 112n.).

věd“ chápu přitom jako kontextovou realizaci obecných syntaktických vzorců, tedy i vzorců modalitních. Snad by se potíže při definování modalit zmírnily, kdybychom ustoupili od tradičního pojetí modalnosti, do níž se zahrnují jak jevy větně konstitutivní, tak i jevy dějově intenční a jistotní (tedy fakultativní) a kdybychom pojem modalit vyhradili pro jevy první, kdežto u druhých bychom mluvili o dějově intenčnosti a jistotnosti.⁶ Uvědomuji si však, že se tu do cesty stavějí gramatické tradice a že bychom pak museli opustit i termín „modální slovesa“ a „modální partikule“.

Oddělení větné modalit od dějově intenčnosti a jistotnosti by přineslo jisté nevýhody v oblasti voluntativní intenčnosti děje, neboť zde prostředky dějově intenční konkurují za jistých podmínek větně modalitním vzorcům, které se vyznačují voluntativní aktivitou, totiž modalitním vzorcům rozkazovacím a přacíím. Tak např. v oblasti rozkazovací zahrnuje konkurenční řada jednak imperativní větné vzorce (s imperativní intonací):

netransponovaný: *Přemýšlej!*,

různým způsobem transponované a tím emocionálně příznakové:

Přemýšlet!

Přemýšlím! || Přemýšlíme!

Budu přemýšlet! aj.,

jednak prostředky vyjadřující voluntativní intenčnost děje, které mohou, ale nemusí mít zvolací intonaci:

Musíš přemýšlet. (!)

Je nutno, abys přemýšlel. (!)

Je třeba, abys přemýšlel. (!) Atd.

Podobnou řadu konkurenčních prostředků bychom mohli sestavit v oblasti deziderativní. V obou řadách je však zřetelná cézura mezi větnými vzorci vyjadřujícími imperativní, popř. deziderativní modalitu a prostředky vyjadřujícími nutnostní, popř. žádoucnostní dějovou intenčnost. Přes návrh na terminologické rozlišení větné modalit a dějově intenčnosti, popř. jistotnosti zůstávám v dalších úvahách u tradičního termínu „modalita“, který integruje jevy obojí. Budu však lišit modalitu větnou od intenční a jistotní.

§ 2. Užil jsem termínu „řady konkurenčních prostředků“ (stručněji „konkurenční řady“). Rozumím jimi prostředky, kterými lze dosáhnout splnění daného komunikativního záměru, jinými slovy prostředky, které mají společnou denotační bázi. Při tvorbě textu vcházejí tyto prostředky do konkurence, přičemž o volbě jistého prostředku z konkurenční řady rozhoduje objektivní stylový typ textu, vnitřní textová výstavba a sám subjekt tvořící text.⁷ První dva faktory mají povahu objektivní, třetí subjektivní. První

⁶ Termínu „intence děje“ užíval už L. Durovič, ale chápal ho úže jako „aktivní vztah modalního subjektu k realizaci ještě neuskutečněného děje, jehož podmínem má být modalní subjekt sám“ (*Modalnost*, Bratislava 1956, 114). Jiný význam má tento termín u E. Paulinyho (*Struktúra slovenského slovesa*, Bratislava 1943, 94), u J. Ružičky (např. v čl. *Valencia sloviés a intencia slovesného deja*, *Jaz Čas* 19, 1968, 54) a jiných slovenských jazykovědců: označuje sémantickou hodnotu slovesa, která určuje jeho vztahy k determinantům i k subjektu.

⁷ K problematice tzv. slohotvorných činitelů viz zejm. K. Hausenblas, *K základním pojmům jazykové stylistiky*, SaS 16, 1955, 10n.; M. Jelínek, *Stylové rozpětí současné spisovné češtiny*, NR 52, 1969, 116n. (= *Kultura českého jazyka*, Liberec 1969, 77n.);

a třetí faktor můžeme označit jako vněttextový, druhý jako vnitrotextový. Poznamenejme ještě, že konkurenční prostředky mohou náležet k různým plánům jazykového systému, a že tedy běžně v konkurenčních řadách nacházíme schémata intonační a syntaktická i prostředky lexikální s různou mírou synsémantičnosti.

Jak vypadají konkurenční řady v oblasti větné modality a dějové intencnosti? Do konkurence zde vcházejí slovesné mody a transponované časy, intonační a slovosledná schémata, modální partikule, modální slovesa, jiné slovní druhy s modální významovou složkou a různé modálně aktivní syntaktické konstrukce větné a souvětí. Tyto prostředky lze pak různým způsobem kombinovat, čímž vzniká text s rozdílnou mírou výrazové redundance. Pokusme se vytvořit takovou řadu pro dějovou intencnost možnostní, aniž si ovšem činíme nárok na úplnost této řady (symbolem *K* označujeme „konkurent“):

<i>K moci</i> / <i>préz.</i> + <i>inf.</i>	<i>Může se léčit.</i>	Základní člen konkurenční řady.
<i>K moci</i> / <i>kond.</i> + <i>inf.</i>	<i>Mohl by se (přece) léčit.</i>	Možnost realizace je tu zpochybněna nevyslovenou podmínkou, např. <i>kdyby chtěl.</i>
<i>K možno</i> + <i>inf.</i>	<i>Je možno se léčit.</i>	} Neosobní vyjádření může být v kontextu vztaženo na určitou osobu.
<i>K lze</i> + <i>inf.</i>	<i>Lze se léčit.</i>	
<i>K možnost</i> + <i>inf.</i>	<i>Má možnost se léčit.</i>	Možnostní intence je pojata jako substance, jejímž znakem je vlastní děj.
<i>K možnost</i> + <i>obs. aby</i>	<i>Má možnost, aby se léčil.</i>	Dějový znak substance je vyjádřen redundantně vedl. větou obsahovou.
<i>K ops. impt.</i>	<i>Ať se léčí. Nechť se léčí.</i>	Modální věta přací vyjadřuje souhlas obsahující možnostní intenci. Je spjata se závazným intonačním schématem oznamovacím.

Jak je vidět z uvedené řady, zahrnujeme do ní i konkurenty substantivní, které se obvykle za prostředky intencní modality nepovažují. Důvodem k eliminaci substantiv z úvah o modalitě je zřejmě značná sémantická samostatnost modálních substantiv proti synsémantickému charakteru vlastních modálních prostředků. Transpozice intencní modality do kategorie substance, jejíž výrazovým prostředkem je substantivum s modálním významem, má

M. N. Kožinová, *K основам функциональной стилистики*, Perm 1968, 142n. O vlivu struktury textu na výběr výrazových prostředků viz zvl. K. Hausenblas, *Výstavba slovesných komunikátů a stylistika*, Čs. přednášky pro VI. mezinárodní sjezd slavistů, Praha 1968, 343n.; J. Mistrík, *Kompozícia jazykového prejavu*, Bratislava 1968, 107n.

za následek změnu intencně určovaného děje ve znak intencní substance.⁸ Ve schématech s vlastními modálními prostředky je sémantický poměr slov opačný: modální prostředky mají určovací, služební charakter vzhledem k ději. Přes sémantický rozdíl mezi vlastními modálními prostředky a substantivy transponujícími dějovou intencnost v substantii dochází zde k zřetelné konkurenci, která má značný význam pro stylistickou charakteristiku některých typů textů. Poznamenejme ovšem, že na souvislost modálních substantiv vyjadřujících dějovou intencnost a vlastních modálních prostředků téhož významového okruhu ukazuje společný formální znak: tato substantiva vytvářejí konstrukci s infinitivem (*možnost se léčit*).⁹

Do konkurenčních řad je ovšem nutno zařadit i adjektiva s modální významovou složkou (např. *možný, nutný*). Stylisticky příznaková jsou většinou adj. se sufixem *-elný*, jako *vyléčitelný, uskutečnitelný*, která vyjadřují vlastnost vyplývající z možnosti realizovat děj označený motivujícím slovesem a vyhovují zejména nominalizačním tendencím odborného vyjadřování.¹⁰ Konkuruje vztahným větám, v nichž je slovesný predikát situován do možnostní intence: *vyléčitelný* || *který se může*

je možno (možně)
lze

} *vyléčit.*

Je samozřejmé, že konkurenční řady modálních prostředků nejsou dány jednou provždy, ale podléhají historickým změnám. Vzhledem k tomu, že jde o prostředky s krajně obecným významem, dochází tu ovšem k pohybu mnohem pomalejšímu než u prostředků lexikálních. Avšak i v poměrně krátkých časových úsecích můžeme zjistit rozdíly v těch spisovných jazycích, kde se výrazněji měnila koncepce spis. normy. Je tomu tak např. v novodobé spis. češtině v rozpětí 19. století, kdy archaizující a slavizující koncepce obrozenecká byla postupně nahrazována koncepcí synchronní. Proto nás neudivuje, že např. pro možnostní intencnost děje nacházíme v obrozenecké češtině vedle prostředků běžných v dnešním jazyce i infinitiv (*již při povrchním nahlédnutí viděti*, J. Jungmann), konstrukci sponového slovesa s infinitivem (*mezi předměty není věc najíti*, A. Marek), konstrukci *lze jest* + inf. (*pravého hlavy postavení určití nelze jest*, A. Jungmann), dat. + *lze* + inf. (*Čechům lze hexametry kouti*, Š. Hněvkovský), dat. + *možno se* sponovým slovesem nebo bez něho + inf. (*Lužickým Srbům možno, poněmčení zcela se ubrániti*, Fr. Doucha; *možno jest žáku trubky ohýbati si*, K. Amerling), *volno se* sponovým slovesem + inf. (*jest volno sestrojiti řádný osmihran*, J. V. Sedláček) atd. K tomu ještě dodejme, že se obrozenecká čeština nevzdávala ani konstrukcím vzniklých vlivem cizím, zejm. německým. Tak např. do konkurenční řady prostředků pro možnostní intencnost děje patřila i konstrukce *jest (jsou) k* + subst. verb. (*jest k pozorování, že ...* F. M. Klácel).¹¹

⁸ Jde o jev obecný, jak na to upozornil už W. Porzig, *Die Leistung der Abstrakta in der Sprache*, *Blätter für deutsche Philosophie* 4, 1930–31, 66n. Viz k tomu můj čl. *K nominalnímu způsobu vyjadřování*, *SlavPrag* IV, 1962, 629n.

⁹ Výčet sémantických okruhů, které umožňují užít infinitivu, podává J. Ružička, *Skladba neurčitku v slovenskom spisovnom jazyku*, Bratislava 1956; K. Svoboda, *Infinitiv v současné spisovné češtině*, Praha 1962 aj.

¹⁰ O příčinách vzniku a rozšíření těchto adjektiv v slovanských jazycích pojednal B. Havránek, *Příspěvek k tvorbě slov ve spisovných jazycích slovanských (adjektiva s významem latinských adjektiv na -bilis)*, *Slavia* 7, 1928–29, 766n. (= Studie o spisovném jazyce, Praha 1963, 265n.)

§ 3. Jaký podíl mají modální prostředky na stylistické charakteristice textu? Už jsme se zmínili o obecných faktorech, na nichž závisí výběr výrazových prostředků z konkurenční řady. Vzhledem k tomu, že vnitrotextový faktor neklade při užívání modálních prostředků specifické požadavky, nebudeme k němu při dalších úvahách přihlížet. Výběr modálních prostředků je totiž regulován stejnými obecnými principy stavby textu jako výběr jiných výrazových prostředků: principem adekvátnosti mezi vyjádřením a komunikačním záměrem, principem účelné úplnosti textu, tendencí k disimilaci výrazových prostředků a konečně obecnými principy glutinace textu. Poznámáme jen, že se vnitrotextový princip výrazové disimilace neuplatňuje v oblasti modality větné, nýbrž jen v oblasti modality intencí a jistotní, a i zde bývá jeho působení následkem značné obecnosti modálních prostředků mnohem slabší než u prostředků lexikálních.

Jak je známo, v každém jazykovém projevu je výběr výrazových prostředků podmíněn slohotvornými faktory objektivními a subjektivními. Oba druhy faktorů lze chápat zobecněně a pak je možno zjišťovat tendence výběru výrazových prostředků, které vyhovují danému obecnému faktoru. Přitom faktory objektivní určují prostor pro aktivitu faktorů subjektivních, jinými slovy, subjekt musí při výběru výrazových prostředků respektovat požadavky kladené faktory objektivními.¹²

Položme si nejprve otázku, jak ovlivňují frekvenci různých druhů modality a výběr výrazových prostředků realizujících tyto modalitní druhy slohotvorné faktory objektivní. Pokud jde o modalitu větnou, je zřejmé, že se modalita tázací a rozkazovací objevuje především v textech dialogických. Prostor pro aktivizaci těchto příznakových druhů větné modality je dán působením faktoru adresního, konkrétně zřetelem k přímé nebo technicky prostředkovaně přítomnosti adresáta, který střídavě přejímá mluvní aktivitu. Je to pochopitelné: základní funkcí otázky je dosáhnout u adresáta odpovědi, základní funkcí rozkazu je pohnout adresáta k požadované činnosti. Je ovšem rozdíl mezi dialogem konverzačním, publicistickým a odborným: konverzační dialog má největší tendenci ke spojování tázací a rozkazovací modality s emocionálností,¹³ kdežto u dialogu odborného (zejména v oblasti teoretické) je taková tendence nežádoucí. Dialog se značnou frekvencí tázací a rozkazovací modality a často i s jejím emocionalizovaným vyjádřením hraje významnou úlohu ve většině prozaických žánrů umělecké literatury, a to v tzv. textovém pásmu postav. Nejde tu ovšem o dialog v pravém smyslu slova, nýbrž o kompoziční útvar zobrazující dialogické projevy, který bývá nezdůvodněně stylizován podle strukturních požadavků celého uměleckého textu a ovšem také podle individuálního záměru a představ autora.¹⁴ Dodejme k tomu, že v české literatuře

¹¹ Námitky proti této konstrukci se pak staly trvalou součástí puristicky zaměřené jazykové kultury. Spojení typu *byl je k pronajmutí* jsou označena jako nesprávná ještě ve 4. vyd. Vášova – Trávníčkova *Slovníku jazyka českého*, Praha 1952, 609.

¹² Podrobněji o tom v mém čl. *Definice pojmu „jazykový styl“*, SPFFBU A 13, 1965, 46n.

¹³ Rozbor výrazových prostředků emocionalizace vět tázacích a rozkazovacích viz u M. Grepla, *Emocionálně motivované aktualizace v syntaktické struktuře výpovědi*, Brno 1967, 76n., 84n.

¹⁴ Celý komplex otázek spjatých se stylizací dialogu v uměleckých textech řeší S. Skwarczyńska, *La stylisation et sa place dans la science de la littérature*, Poetyka, Varšava 1961, 53n., a zejm. K. Koževníková, *Спонтанная устная речь в эпической прозе*, Praha 1970, 73n.

zejm. v posledních pěti desetiletích proniká v prozaických textech tázací a rozkazovací modalita jako jeden ze signálů nevlastní přímé a polopřímé řeči do pásma vyprávěče (do autorského pásma) a přispívá tak k stírání hranic mezi oběma pásmy, což je charakteristické pro značnou část novodobé prózy patřící k evropskému kulturnímu okruhu.¹⁵

Celkem lze říci, že tázací a rozkazovací modalita je primární záležitost textů mluvených. Jenom v nich může být vyjádřena schémata intonačními, která jsou někdy jediným prostředkem k jejímu signalizování. Je sice pravda, že v textech psaných lze naznačit modalitu prostředkem grafickým (otazníkem, vykřičníkem, různými typy písma), ale to je substituce dosti nedokonalá. Tím ovšem nechci tvrdit, že by texty primárně psané nesnášely tázací a rozkazovací modalitu. Výpovědi s touto modalitou nejsou ojedinělé ani v textech odborných, u nichž se zpravidla předpokládá primární písemná podoba. Můžeme však vyslovit obecné pravidlo: Čím je psaný text svou funkcí bližší dialogickému projevu, tím zřetelnější je v jeho tázacích a rozkazovacích výpovědích původní konkrétní adresní funkce; čím vzdálenější je takový text, tím větší je sklon tázacích a rozkazovacích výpovědí k vyjadřování významů jiných.

Nemohu zde analyzovat různé textové funkce tázací a rozkazovací modalit, poukážu jen na dvě z nich v odborných textech. Tázací výpovědi tu často mají na počátku jistých tematických úseků, někdy vyznačených graficky jako odstavec, paragraf, kapitola apod., funkci tematicky orientační, jejich adresní funkce je v podstatě anulována. V matematických, fyzikálních a často i jiných odborných textech se používá rozkazovacích výpovědí k vyjadřování premis, které umožňují vyvození závěrů. Také zde můžeme mluvit o praktickém anulování adresní funkce.

Adresní faktor má také vliv na volbu jistých konkurentů z konkurenční řady pro větnou modalitu rozkazovací. Víme, že rozkaz lze vyjádřit s různou mírou naléhavosti a průvodní emocionalit. Ponecháme-li stranou konkurenční prostředky lexikální, můžeme to ukázat např. na řadě těchto výpovědí:

Odejdi! — Odejít!

Infinitivní schéma je výrazovým prostředkem intenzifikace rozkazu.

— Musíš odejít! — Je třeba odejít! — Měl bys odejít!

Uvedená schémata vyjadřují postupné oslabování naléhavosti rozkazu.

Výběr z konkurenční řady je zde regulován nejen komunikativním záměrem mluvčího (tj. jeho záměrem vyslovit rozkaz v tom nebo onom stupni naléhavosti), ale i zřetelem k věku adresáta, k jeho pohlaví, k sociálnímu postavení a vůbec k osobním vztahům mezi účastníky dialogu. Souhrnně tu můžeme mluvit o vlivu tzv. adresních faktorů kvalitativních. Příklady na různou

¹⁵ O rušení hranic mezi pásmem vyprávěče a pásmem postav v moderní próze viz zvl. L. Doležel, *O stylu moderní české prózy*, Praha 1960, 62n.

realizaci rozkazu v závislosti na těchto faktorech není třeba uvádět, známe je ze společenských konvencí.¹⁶

§ 4. Našli bychom jistě více rozdílů ve frekvenci různých typů včetně modalit a ve frekvenci různých druhů konkurenčních prostředků pro jednotlivé modalitní typy, rozdílů podmíněných slohotvornými faktory objektivními, ale nám nejde o výčet těchto jevů, nýbrž o nastínění problematiky. Věnujme nyní několik poznámek tomu, do jaké míry je objektivními slohotvornými faktory podmíněna frekvence modalitní intence a jistoty a jak ovlivňují tyto faktory frekvenci jednotlivých konkurenčních prostředků. Intenční a jistotní modalita je běžná ve všech funkčních stylech, ale největší frekvenci má ve funkční oblasti konverzační.¹⁷ Vzhledem k tomu, že se v konverzačních projevech obvykle neuvádí prostředků knižních a že konverzace tenduje k preferenci sloves, jsou konkurenční řady v této oblasti chudší a z konkurentů mají modální slovesa zřetelně větší frekvenci než v jiných stylových oblastech. Totéž platí do jisté míry i pro dialogické pásmo soudobých uměleckých textů. Abychom to konkretizovali na příkladu, upozorníme na tendenci konverzačních projevů užívat modálního slovesa *moci* (*to můžeme udělat*) tam, kde texty publicistické a zejména odborné vybírají z konkurenční řady prostředek knižní *je možno* (*to je možno učinit*) nebo silně knižní *lze* (*to lze učinit*). Podobné tendence zjišťujeme v konkurenční řadě *musíme* || *je nutné* || *je nutno* || *nutno* (beze spony) apod.

Musíme tu dodat, že spis. čeština má podobně jako jiné západoslovanské jazyky bohatší řadu modálních sloves než jazyky východoslovanské a jihoslovanské. Vliv na rozhojnění této řady v češtině měla bezesporu němčina. Máme pro to přímý důkaz v přejatém slovese *musiti* a v stč. *drbiti* a dále v některých sémantických posunech modálních sloves, které jsou ve shodě s němčinou a které byly znovu a znovu předmětem puristických výtek.¹⁸ Vůbec je možno říci, že rozvinutí soustavy modálních sloves je charakteristický rys jazyků středoevropských. Němčina má např. 6 modálních sloves (*dürfen, können, mögen, müssen, sollen, wollen*) proti 3 francouzským (*devoir, pouvoir, vouloir*). To podnítilo autora knihy *Stylistique comparée du français et de l'allemand* A. Malblanca k výroku, že spis. franština působí v oblasti modalit vedle spis. němčiny „dojmem chudého příbuzného“. Malblanc se pokusil vysvětlit tento rozdíl z „ducha“ obou jazyků, z důkladnosti („Gründlichkeit“) němčiny a z jisté touhy po svobodě výrazu ve franštině. Němčina prý sleduje reálné vztahy vyjadřovaných obsahů, kdežto franština je podává z jakéhosi zjednodušujícího nadhledu, který otvírá větší prostor myšlenky.¹⁹ I když tento impresionistický výklad sotva najde naši podporu, přece jen Malblanc upo-

¹⁶ Pokud jde o emocionalitu rozkazovacích vět, můžeme odkázat na klasifikaci vypracovanou M. Greplem, cit. d. 84n.

¹⁷ Bohatý inventář částic vyjadřujících intenční a jistotní modalitu v ruských hovorových dialogických projevech a velkou frekvenci těchto částic doložila N. J. Švedovová v *Очеркаx по синтаксису русской разговорной речи*, Moskva 1960, 97n. Viz i kapitoly o modálních prostředcích ve dvou nových monografiích z české nářeční syntaxe: V. Mičálková, *Studie o východomoravské nářeční větě*, Praha 1971; J. Chloupek, *Aspekty dialektu*, Brno 1971.

¹⁸ Např. Fr. Bartoš varoval před „zbytečným“ užíváním slovesa *moci* „tam, kde stačí indikativ prostého slovesa“. Doporučoval např. nahradit větu *já vám nemohu říci* větou zbařenou modálního slovesa: *já vám nepovím* (*Rukověť správné češtiny*, Telč 1893², 63–64).

¹⁹ Viz A. Malblanc, *Stylistique du français et de l'allemand*, Paříž 1963, 267n.

zornil na významný rozdíl mezi oběma jazyky: němčina tenduje v intenční modalitě k explicitnosti, franština k implicitnosti. Uvedu alespoň dva Malblancovy doklady z 270, které shromáždil:

Sie können sich gar nicht vorstellen, wie schön das ist.

Vous n'avez pas l'idée d'une beauté pareille.

Ich muß sagen, daß er unbescholten ist.

Il est juste de dire qu'il est sans reproche.

Čeština by zde postupovala ve velké většině případů uváděných Malblancem asi stejně jako němčina, což lze vysvětlit středoevropským typem češtiny. Připojme ještě jedno pozorování: české překlady francouzských uměleckých textů (zejména překlady starší) jsou v závislosti na jazyce originálu často ochuzeny o intenčně modální prostředky, a to zvláště o modální slovesa.

Ve funkční komunikativní oblasti odborné jsme často svědky transpozice modálních prostředků adjektivní nebo adverbální povahy v substantiva modálního významu (nejčastěji se sufixem *-ost*). Účelem této transpozice je jednak získat prostředek pro komplexní odkaz na předcházející výpověď, jejíž predikát je situován do dané intenční modalitě, jednak vytvořit prostředek pro kondenzát konkurující potenciální vedlejší větě s danou intenční modalitou.

První, odkazovací funkci substantiva s modální významovou složkou lze ukázat na tomto úryvku vědeckého textu J. Vachka:

„... motivaci dané monořongizace lze hledat v tendenci směřující k likvidaci klouzavě realizovaných položek fonologického systému češtiny. Tato teoretická možnost se jeví jako velmi pravděpodobná ...“ (Čs. přednášky pro VI. mezinár. sjezd slavistů, 1968, 8).

Druhou, kondenzační funkci můžeme dokumentovat na výpovědi R. Parolka: „Latentně je možnost nerovnoměrného vývoje slovanských literatur obsažena již v složitých vztazích soustavy světové literatury k relativně samostatným menším celkům literatur národních“ (t. 205) // *To, že se slovanské literatury mohou vyvíjet nerovnoměrně, je latentně obsaženo ...

§ 5. Zbývá ještě krátce pojednat o vlivu subjektivních faktorů na frekvenci různých druhů větné, intenční a jistotní modalitě a na výběr příslušných modálních prostředků. Pod pojmem subjektivního faktoru tu ovšem nechápeme neopakovatelný subjekt, nýbrž komplex zobecněných vlastností, které v individualizované podobě konstituují konkrétní subjekt: pohlaví subjektu, jeho věk, sociální příslušnost, zaměstnání, příslušnost k jisté zájmové skupině, vzdělání, psychické vlastnosti trvalejší a chvilkové (tj. ty, které se projevují v okamžiku promluvy). Protože k modalitě v širším smyslu počítáme mimo jiné rozsáhlou oblast voluntativních a jistotních postojů k denotátu a protože takové postoje vyplývají z různých obecných vlastností subjektu, je nabíledni, že tu existují spojitosti mezi vlastnostmi subjektu a voluntativní, popř. jistotní modalitou. Průzkum těchto spojitostí je ovšem nejen záležitost lingvistická (popř. lingvostylistická), ale i psychologická a sociologická. Předběžně můžeme říci, že se u mužů objevuje ve větší míře modalita voluntativní než u žen, ale v oblasti výchovy dětí, kde hraje větší úlohu žena, vyznačují se i projevy žen vysokou frekvencí voluntativně modálních prostředků. Pokud jde o věkový faktor, připomeňme alespoň jeho vliv na frekvenci tázací modalitě u dětí.

Věk také ovlivňuje tendenci k užívání prostředků pro modalitu jistotní (mladší lidé se obvykle vyjadřují kategoričtěji než starší). Dále můžeme zjistit sklon k voluntativní modalitě promluvy a k vyšší frekvenci kategorických jistotních prostředků u některých druhů zaměstnání, kde je běžný tzv. direktivní styl (viz např. dialogy důstojníků a poddůstojníků v Haškových „Osudech dobrého vojáka Švejka“ nebo promluvy poddůstojníka Přišibejeva z Čechovovy povídky „Unter Přišibejev“). A konečně se do modalit promluv promítají psychické vlastnosti mluvčích, takže by bylo možné zejména rozbořením modálních prostředků voluntativních a jistotních dojít k jakési psychické typologii mluvčích.²⁰

DER ANTEIL DER MODALITÄTSAUSDRUCKSMITTEL AN DER STILISTISCHEN GESTALTUNG DES TEXTES

Die mit der Definition der Modalität verbundenen Schwierigkeiten sind der Heterogenität der Spracherscheinungen, die in den Begriff der Modalität einbezogen werden, zuzuschreiben. Zur Modalität werden einerseits satzkonstitutive, andererseits satzfakultative Spracherscheinungen gezählt, wobei die letztgenannten verschiedene Handlungsintentionen und Handlungsgewißeitsstufen ausdrücken. Es gibt allerdings zwischen der Satzmodalität und der Handlungsintention, bzw. -gewißeitsstufe einen Zusammenhang, den die Konkurrenz der satzkonstitutiven und satzfakultativen Modalitätsmittel bezeugt.

Die stilistische Wertung der Modalitätsmittel in verschiedenen Texten hängt von der Kenntnis der von diesen Mitteln gebildeten Konkurrenzreihen ab, an denen sich Verbalmodi und transponierte Tempora, Intonations- und Wortfolgeschemata, Modalpartikeln, Modalverba, andere mit der Modalitätsbedeutung ausgestattete Wortarten sowie verschiedene Satzkonstruktionen beteiligen. In diese Konkurrenzreihen sind auch modalaktive Adjektiva und Substantiva einzuschließen, obwohl es sich hier um eine Transposition der Modalität in die Kategorie der Attribute und Substanzen handelt. Auch die Konkurrenzreihen der Modalitätsmittel werden einem zeitbedingten Wandel unterzogen, nur dieser Wandel verläuft langsamer als im lexikalischen Bereich.

Die objektiven Stilfaktoren beeinflussen sowohl die Frequenz verschiedener Arten der Satzmodalität als auch der Intentions- und Gewißeitsmodalität und von diesen stilbildenden Faktoren ist auch die Wahl der diese Modalitätsarten realisierenden Sprachmittel abhängig. Was die Satzmodalität anbetrifft, wird die Aktivierung ihrer merkmahlhaften Arten durch die Einwirkung des Adreßfaktors bestimmt. Die Frage- und Befehlsmodalität kommt vor allem in den Sprechäusserungen zur Geltung, besonders in jenen, die dialogischen Charakters sind. Im Bereich der Befehlsmodalität wird die Wahl der Ausdrucksmittel von verschiedenen Beschaffenheiten des Adressats bedingt.

Die Intentions- und Gewißeitsmodalität taucht in allen funktionalen Stilgattungen auf, erreicht aber die größte Frequenz in den Konversationsaussagen und in der dialogischen Folge der künstlerischen Texte. Unter den der Intentionsmodalität dienenden Konkurrenzmitteln behaupten sich im größten Maße die Modalverba, die besonders für die mitteleuropäischen Sprachen charakteristisch sind.

Die subjektiven stilbildenden Faktoren wirken stark auf die Frequenz der voluntativen Modalität und auf die Gewißeitsmodalität ein. Für die Erforschung dieser Zusammenhänge ist nicht nur die Linguistik, sondern auch die Psychologie und Soziologie zuständig. Die Frequenz der genannten Modalitätsarten wird neben dem Geschlecht und Alter der Individuen auch von den psychischen Eigenschaften der Sprechenden (Schreibenden) beeinflusst. Auf Grund einer Analyse der Ausdrucksmittel für die voluntative Modalität und für die Gewißeitsmodalität in den Aussagen kann man sogar zu einer psychologischen Typologie der Autoren der Texte gelangen.

²⁰ Z literatury, která se zabývá psychologickou typologií individuálních stylů, uveďme alespoň knihu H. Moriera, *La psychologie des styles*, Ženeva 1959.

